

Юрій Долженко, Олексій Златогорський*

КРАНІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНЬ ХХ ст. У ВОЛОДИМИРІ-ВОЛИНСЬКОМУ ЗА 2013 РІК

У статті проведено комплексне дослідження черепів з масового поховання жертв в'язниці 1940–1941 рр. у Володимирі-Волинському за двома краніологічними методиками. Показано близькість між загиблими у п'яти могильних ямах у Володимирі-Волинському та певну подібність їх до Литовців за широкою краніометричною програмою, а за короткою — до похованих поряд з собором св. Марії Магдалени у Вроцлаві.

Ключові слова: краніологія, антропологія, археологія, Володимир-Волинський.

Дослідження на городищі «Вали» у місті Володимирі-Волинському проводяться експедицією ДП «Волинські старожитності» з 2010 року. Метою розкопок було виявлення, дослідження та реставрація залишків мурів замку Казимира Великого XIV ст. Археологи знали, що раніше на території пам'ятки була в'язниця НКВС та гестапо і проводились масові розстріли. У 1997 році експедицією львівської фірми «Доля» було ексгумовано 99 останків польських воїнів. Тому розкоп експедиція заклала за 50 м на південь від могильної ями. Але вже у 2010 році було виявлено одиночні поховання (6), при яких знайдено жетон польського поліцейського та польські військові гудзики і монети¹.

У 2011 році була сформована спільна українсько-польська експедиція ДП «Волинські старожитності» та Ради Охорони Пам'яті Боротьби і Мучеництва. Було розкрито могильну яму № 1 розмірами 16х4,5 м, в якій виявлено і ексгумовано 367 останків цивільних громадян. При них знаходилися також ще один жетон польського поліцейського, польські військові гудзики і монети².

Археологічні роботи продовжено у 2012 році, під час яких завершено дослідження виявленої у 2011 році могильної ями та досліджено могильну яму

* Юрій Долженко — лаборант відділу Біоархеології Інституту Археології НАН України yuriy_dolzhenko@ukr.net, Олексій Златогорський — директор ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України mr.zlatik@gmail.com

¹ Златогорський О., Панишко С., Лукомський Ю. Звіт про результати археологічних досліджень на городищі «Вали» у м. Володимирі-Волинському у 2010 р. // Златогорський О., Панишко С. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010–2012 роках: Джерела і матеріали. — Луцьк, 2012. — С. 4–43.

² Панишко С., Златогорський О. Звіт про результати археологічних досліджень на городищі «Вали» у м. Володимирі-Волинському у 2011 р. // Златогорський О., Панишко С. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010–2012 роках: Джерела і матеріали. — Луцьк, 2012. — С. 44–110.

№ 2, в яких виявлено і ексгумовано 381 останків цивільних громадян. При них також виявлено польські військові гудзики і монети. Серед жертв було багато жінок і дітей та людей похилого віку. Серед жертв є представники української, польської та іудейської націй. Поки що імена встановити важко. Але однозначно, що розстріляні — не є виключно представниками єврейської нації³.

У 2013 році археологічні роботи спільної українсько-польської експедиції поновлено. Розкрито чотири могильні ями (умовно названі 3а, 3б, 4, 5) та ексгумовано 385 кістяків. Ексгумація з поховальної ями № 3б не проводилась.

Яма № 3а являла собою траншею у якій знаходилося 37 кістяків, укладених систематично, переважно головою на північ. За даними антропологів це в основному чоловіки середнього віку, причиною смерті яких були вогнепальні поранення. Знахідками, які можуть засвідчити про національність являються католицький перстень та польські військові гудзики.

Яма № 4 у плані прямокутної форми, з неї ексгумовано 292 кістяка, які були хаотично скинуті і засипані великою кількістю землі, що порушило їх анатомічний уклад. По даних антропології це чоловіки і жінки середнього та старшого віку. При загиблих виявлено 250 пар взуття (здебільшого військові черевики, кавалерійські чоботи та менша кількість цивільного чоловічого та жіночого взуття), два католицькі медальйони і велика кількість польських військових гудзиків.

Яма № 5 за планом нагадувала яму № 4, але із значно меншою насиченістю решток. В ній виявлено 56 кістяків. В основному чоловічі. При них виявлено цивільні черевики, краватки і польські військові гудзики.

Загалом протягом чотирьох років досліджено і ексгумовано 1133 останків. Всі вони поховані в одному місці на комунальному кладовищі м. Володимир-Волинського.

Методика і матеріали. Всього за краніометричною програмою було досліджено 125 поховань з 1-ої (35 чоловічих і 48 жіночих черепів), 2-ої (30 чоловічих і 43 жіночих черепів), 3-ої (13 чоловічих і 9 жіночих черепів), 4-ої (36 чоловічих і 13 жіночих черепів) і 5-ої ям (30 чоловічих і 4 жіночих черепів). Статевовікові визначення та виміри антропологічного матеріалу проводилися безпосередньо у Володимирі-Волинському. Виміри черепів здійснювалися за стандартною краніологічною методикою, де за Мартіном вказувалась нумерація ознак, а назомалярний та зиго-максиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограм⁴. Визначення краніометрич-

³ Панишко С., Златогорський О., Вашета М. Звіт про результати археологічних досліджень на городищі «Вали» у м. Володимирі-Волинському у 2012 р. // Златогорський О., Панишко С. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010–2012 роках: Джерела і матеріали. — Луцьк, 2012. — С. 111–148.

⁴ Martin R. Lehrbuch der Anthropologie. In systematishker dastellung. Mit besonderer beruckesichtigung der anthropologischen methoden fur studierende, arzte und forschung-sreisende. Zweite, vermenrte auflage — Jena, Gustaf Fisher. Bd. II. — 1928. — 1062 S.; Алексеев В.П., Дебец Г.Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1964. — 127 с.

ної точки лямбда провадилось за методом L. H. D Buxton та G. D. Morant⁵. В таблицях лінійні розміри вказані в мм, кути — в градусах. Параметри позначені наступним чином: n — число випадків, M — середня арифметична величина, m (M) — помилка середньої арифметичної, σ — середні квадратичні відхилення, ms — помилка середнього квадратичного відхилення.

Для оцінки вимірювальних ознак використовувались таблиці з межами середніх величин ознак, складені Г.Ф. Дебецем⁶. Стаття похованих визначалась комплексно за особливостями будови черепа та посткраніального скелета. Також, комплексно за ознаками на черепі, черепних швах, зубах встановлювався вік⁷.

Для характеристики краніологічних серій ХХ ст. із Володимира-Волинського, була використана методика, яка відноситься до однієї із галузей расознавства — етнічної краніоскопії, запропонована д.і.н. О.Г. Козінцевим⁸. При інтерпретації даних, використані комп'ютерні програми, створені Б.А. та А.Г. Козінцевими в 1993 р., а також к.и.н. А.В. Громова (1996 р.).

Характеристика краніологічного типу розстріляних. В основу краніологічної характеристики серій покладені середні арифметичні розмірів та індексів черепів, представлені в табл. 1 і 2. Виявлено п'ять розкопів (третій тимчасово законсервованій, у зв'язку з вимогами єврейської громади), тому нам важливо порівняти їх і визначити чи однакової морфології були розстріляні чи різні? Характеристика черепів з розкопів (ями) 1 і 2 були опубліковані раніше⁹, тому почнемо з ями під номером 3.

Яма 3А. З неї походять 13 чоловічих і 9 жіночих черепів придатних для вимірів. Розвиток м'язового рельєфу чоловічих черепів помірний. Надперенісся і надбрівні дуги розвинуті середньо. **Чоловіча серія** із 13 черепів характеризується помірною довжиною та великою шириною черепної коробки і складається з чотирьох мезокранних та восьми брахікранних черепів, в середньому за черепним індексом (82,3) вона брахікранна. Доліхокранні краніологічні типи відсутні. Горизонтальна окружність черепів через краніометричну точку офріон за абсолютними розмірами дорівнює великим абсолютним розмірам (табл. 1). За висотно-поздовжнім покажчиком (при вимірюванні черепа від краніометричної точки базіон), чоловічі черепи відносяться до групи ортокранів (середньо-високі), за висотно-поперечним — тайпенокранним варіантом (низькі

⁵ Buxton L.H.D., Morant G.D. Essential craniological technique. J. Roy. Anthropol. Inst., 1933., v. 63, — P. 19–47.

⁶ Алексеев В.П., Дебец Г.Ф. Краниометрия... — 127 с.

⁷ Vallois H.V. La duree de la vie chez l'homme fossile / H.V. Vallois // L'Anthropologie. — 1937–47. — P. 499–532; Brothwell D.R. Digging up bones / D.R. Brothwell. — London, 1972. — 194 p.

⁸ Kozintsev A. Homo. Ethnic epigenetics: A new approach Ethnische Epigenetik: vol. 43/3, — Jena, New York, 1992. — Pp. 213–244.

⁹ Златогорський О.Є., Долженко Ю.В. Атрибуція національної ідентичності екзумованих жертв на городищі у Володимирі-Волинському // Златогорський О., Панишко С. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010–2012 роках: Джерела і матеріали. — Луцьк, 2012. — С. 148–162.

черепи). Вушна висота помірна, на межі з малими категоріями розмірів. Довжина основи черепа виміряні у 12 черепів і відноситься вони до класу середніх величин, на межі з великими категоріями розміру.

Висота вигину лоба помірна. Два черепа (20 і 23), виокремлюються дуже великим вигином лобової кістки (30). Висота вигину потилиці більша за помірну. Ширина потилиці велика, переважають великі та дуже великі розміри даної ознаки. Виокремлюється черепи № 16, 25, ширина потилиці яких 119,0 мм.

Довжина основи обличчя виміряна на 11 черепах. В середньому вона помірна, на межі з малими категоріями розмірів. Верхня ширина обличчя середня, цей діаметр варіює від середніх (98,0 мм у черепа № 31) до дуже великих (111,1 мм у черепа № 11), але не перевищує абсолютні розміри лицевого скелета за світовими стандартами¹⁰. Середня ширина обличчя мала. Варіація трохи менша ніж у верхньої ширини: якщо різниця між максимальними і мінімальними розмірами верхньої ширини обличчя складає 13,0 мм, тоді як у середній вона 14,0 мм. Середній розмір виличного діаметру помірний (132,4 мм). Варіація відчутна: від 125,0 мм, у черепа 25 до 144,0 мм у черепа № 20 (різниця досягає 19 мм). Але величина середнього квадратичного ухилення — 5,2, знаходиться в межах норми. По відношенню до поперечного діаметру вилична ширина дуже мала. Висота обличчя мала. Різко переважають варіанти з малою або помірною висотою обличчя, великі розміри відсутні. Вертикальний фаціо-церебральний показник встановлений у 9 черепів; середня величина мала — 51,0. Верхньо-лицевий (51,0) індекс помірний (мезен).

Верхня частина обличчя на рівні краніометричної точки назіон в середньому профільована добре (136,1°), на нижньому, спостерігається сильне його профілювання (124,4°).

Орбіти малої ширини і помірної висоти. За показником орбіти помірні (мезоконхія). Висота грушоподібного отвору середніх розмірів, а ширина мала. У цілому в чоловічій серії ніс вузький (лепторинія). Форма нижнього краю грушоподібного отвору у одинадцяти чоловічих черепів антропінна (84,6%), і тільки у двох створює передньоносові ямки (15,3%). Передньо-носова ость розвинута на (3,4 балія за Брока). Симотичний індекс помірний, дакріальний — великий, тому можна говорити про помірно високе перенісся у групі. Кут випинання носових кісток дуже великий (34,7°). Іклові ямки розвинуті помірно (-4,8). У цілому чоловіча група відноситься до великої європеїдної раси.

Певний інтерес представляють антропологічні особливості **жіночої групи** (табл. 2). Серія із 9 черепів розстріляних у третьому розкопі характеризується брахікранною, помірно високою черепною коробкою, не зважаючи, що за висотно-поперечним індексом (88,0) черепи низькі (тайпенокранія). Обличчя помірно широке, за загально-лицевим показником (мезопрозоппе), помірно профільоване на верхньому і сильно на рівні передньоносової ості. Орбіти помірно високі (84,6), на межі з високими формами. Ніс дуже вузький, індекс (42,9) вказує на лепторинну форму. Перенісся помірної висоти, кут випинання носа дуже великий (33°).

¹⁰ Алексеев В.П., Дебеч Г.Ф. Краниометрия... — С. 114

Середні величини та показники мінливості ознак в чоловічих серіях XX ст. із Володимира-Волинського

№ п/п	№ за Мартіном	♂	Володимир-Волинський XX ст. Державно-Ю.В. 2013								
			Розкоп 1 Волинський XX ст.	Розкоп 2 Волинський XX ст.	Розкоп 3 Волинський XX ст.	Розкоп 4 Волинський XX ст.	Розкоп 5 Волинський XX ст.	Розкоп 6 Волинський XX ст.	Розкоп 7 Волинський XX ст.	Розкоп 8 Волинський XX ст.	Розкоп 9 Волинський XX ст.
1	2	3	4	5	6	7	8	9			
		Ознаки / n	9-35	12-30	8-13	18-36	15-31	63-121			
1.	1.	Повздовжній діаметр	181,3 (18)	182,7 (20)	182,2 (12)	182,6 (35)	183,7 (29)	182,6 (114)			
2.	8.	Поперечний діаметр	148,1 (18)	150,0 (18)	149,8 (12)	149,3 (34)	146,9 (31)	148,7 (112)			
3.	8:1.	Черепний індекс	82,0 (17)	82,6 (18)	82,3 (12)	81,7 (33)	80,0 (29)	81,5 (109)			
4.	17.	Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	129,1 (16)	131,9 (14)	132,9 (11)	132,2 (25)	135,7 (22)	132,5 (88)			
5.	5.	Довжина основи черепу	98,8 (14)	101,3 (14)	103,3 (12)	102,1 (27)	103,9 (22)	102,0 (89)			
6.	9.	Найменша ширина лоба	96,7 (18)	100,2 (20)	97,8 (12)	98,5 (36)	98,0 (27)	98,5 (112)			
7.	20.	Вушна висота (<i>p-br</i>)	114,2 (9)	116,3 (12)	113,0 (8)	114,9 (22)	112,8 (20)	115,7 (70)			
9.	45.	Вилічний діаметр	130,3 (14)	135,8 (14)	132,4 (12)	134,9 (27)	131,6 (22)	133,2 (89)			
10.	48.	Верхня висота обличчя	68,8 (15)	70,3 (16)	67,5 (11)	69,4 (28)	70,1 (26)	69,7 (96)			
11.	48:45.	Верхній лицевий індекс	53,6 (11)	54,4 (12)	51,0 (10)	51,8 (21)	53,1 (20)	52,7 (77)			
12.	54.	Ширина носа	23,0 (14)	23,5 (17)	23,5 (12)	23,3 (26)	23,4 (29)	23,3 (98)			
13.	55.	Висота носа	52,5 (15)	53,5 (17)	51,8 (11)	52,4 (28)	52,8 (26)	52,6 (97)			
14.	54:55.	Носовий індекс	44,4 (14)	43,9 (17)	45,8 (11)	44,3 (26)	44,6 (24)	44,5 (92)			
15.	51.	Ширина орбіти від <i>mf</i>	43,0 (35)	42,7 (21)	40,9 (13)	42,3 (29)	42,4 (27)	42,5 (125)			
16.	52.	Висота орбіти	35,5 (35)	35,4 (30)	33,5 (13)	35,0 (29)	34,8 (26)	34,9 (133)			
17.	52:51.	Орбітний індекс від <i>mf</i>	82,5 (35)	81,8 (30)	81,8 (13)	82,6 (28)	82,0 (26)	82,1 (118)			
19.	75(1).	Кут виступання носа	36,9° (9)	35,1° (16)	34,7° (9)	34,0° (22)	35,6° (23)	35,1° (79)			
20.	77.	Назо-малярний кут	136,5° (15)	136,0° (15)	136,1° (10)	133,8° (26)	131,8° (19)	134,5° (85)			

Закінчення табл. 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
21.	$\angle Zm'$	Згіомаксиллярний кут	125,3° (9)	120,1° (12)	124,4° (9)	122,6° (18)	123,4° (16)	122,9° (64)
22.	SS.	Симотична висота	4,8 (18)	4,8 (17)	4,2 (9)	4,9 (30)	5,5 (23)	4,9 (97)
23.	SC.	Симотична ширина	9,6 (18)	9,9 (17)	9,4 (9)	9,4 (30)	10,3 (23)	9,7 (97)
24.	SS:SC.	Симотичний індекс	51,7 (18)	48,5 (17)	45,8 (9)	53,3 (30)	54,4 (23)	51,7 (97)
25.	DC.	Дакріальна хорда	23,5 (14)	23,8 (16)	24,0 (9)	22,9 (23)	24,1 (20)	23,6 (82)
26.	DS.	Дакріальна висота	13,6 (14)	12,8 (16)	13,3 (9)	12,5 (23)	13,1 (20)	13,0 (82)
27.	DS:DC.	Дакріальний індекс	58,8 (14)	54,3 (16)	55,3 (9)	54,6 (23)	54,6 (20)	55,3 (82)

n — кількість черепів

Табл. 2.

Середні величини та показники мінливості ознак в жіночих серіях XX ст. із Володимира-Волинського

№ п/п	№ за Мартіном	♀	Володимир-Волинський ХХ ст.		Володимир-Волинський ХХ ст.		Володимир-Волинський ХХ ст.		Володимир-Волинський ХХ ст.	
			Розкоп 1 Златогорський О.Є. Долиженко Ю.В. 2013	Володимир-Волинський ХХ ст. Розкоп 2 Златогорський О.Є. Долиженко Ю.В. 2013	Володимир-Волинський ХХ ст. Розкоп 3	Володимир-Волинський ХХ ст. Розкоп 4	Володимир-Волинський ХХ ст. Розкоп 5	Володимир-Волинський ХХ ст. Розкоп 5		
1	2	3	4	5	6	7	8	9		
		Ознаки / n	16–48	28–43	3–9	7–13	1–3	53–95		
1.	1.	Повздожний діаметр	172,9 (31)	174,5 (43)	173,3 (6)	175,8 (13)	178,0 (2)	174,4 (95)		
2.	8.	Поперечний діаметр	144,7 (30)	145,0 (41)	144,7 (6)	146,6 (12)	146,0 (2)	145,1 (78)		
3.	8:1.	Черепний індекс	83,6 (29)	83,1 (40)	83,5 (6)	83,4 (10)	82,0 (2)	83,3 (75)		
4.	17.	Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	128,0 (28)	125,9 (37)	127,3 (6)	128,8 (9)	126,0 (1)	127,5 (69)		
5.	5.	Довжина основи черепа	97,3 (26)	94,9 (36)	92,8 (6)	96,0 (9)	96,0 (1)	95,9 (67)		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	9.	Найменша ширина лоба	95,5 (35)	94,1 (41)	94,1 (5)	95,3 (10)	96,4 (3)	94,7 (82)
7.	20.	Вушна висота (<i>p-br</i>)	111,2 (16)	110,9 (28)	109,3 (5)	112,6 (8)	118,3 (1)	111,7 (48)
9.	45.	Видичний діаметр	124,6 (33)	125,8 (36)	124,3 (6)	126,0 (9)	125,6 (2)	125,2 (74)
10.	48.	Верхня висота обличчя	65,8 (31)	66,0 (36)	66,6 (8)	65,3 (8)	66,3 (2)	66,1 (76)
11.	48:45.	Верхній лицевий індекс	52,5 (27)	53,1 (28)	52,9 (6)	56,7 (8)	47,0 (1)	53,5 (62)
12.	54.	Ширина носа	22,6 (31)	22,3 (36)	22,0 (9)	22,6 (9)	23,7 (2)	22,4 (78)
13.	55.	Висота носа	48,8 (32)	49,6 (37)	50,9 (8)	50,1 (8)	50,4 (2)	49,6 (78)
14.	54:55.	Носовий індекс	45,7 (31)	45,4 (36)	42,9 (8)	44,5 (8)	47,6 (2)	45,0 (76)
15.	51.	Ширина орбіти від <i>mf</i>	40,6 (48)	40,5 (40)	40,1 (6)	40,1 (8)	40,3 (3)	40,4 (95)
16.	52.	Висота орбіти	34,2 (47)	34,5 (41)	34,4 (7)	32,9 (7)	32,4 (3)	34,2 (94)
17.	52:51.	Орбітний індекс від <i>mf</i>	83,8 (48)	85,4 (40)	84,6 (6)	79,1 (7)	80,6 (3)	84,1 (94)
19.	75(1).	Кут виступання носа	32,0° (27)	31,3° (31)	33,0° (6)	31,6° (8)	29,5° (2)	31,9° (67)
20.	77.	Назо-малярний кут	137,9° (31)	137,0° (35)	137,4° (6)	137,3° (8)	132,2° (3)	137,2° (71)
21.	$\angle Zm'$.	Зигмаксиллярний кут	124,0° (22)	123,9° (25)	123,9° (3)	125,7° (9)	119,5° (2)	123,9° (53)
22.	SS.	Симотична висота	4,3 (32)	4,4 (42)	4,2 (7)	4,4 (9)	4,7 (3)	4,4 (82)
23.	SC.	Симотична ширина	9,0 (32)	9,5 (42)	9,0 (7)	9,0 (9)	10,5 (3)	9,2 (82)
24.	SS:SC.	Симотичний індекс	48,1 (32)	47,4 (42)	47,4 (7)	48,3 (9)	45,0 (3)	48,3 (82)
25.	DC.	Дакріальна хорда	22,2 (30)	22,0 (38)	22,0 (3)	22,0 (7)	21,5 (2)	22,0 (69)
26.	DS	Дакріальна висота	12,2 (30)	11,6 (38)	11,0 (3)	11,3 (7)	11,0 (2)	11,8 (69)
27.	DS:DC.	Дакріальний індекс	55,1 (30)	53,2 (38)	50,1 (3)	51,5 (7)	51,4 (2)	53,9 (69)

n — кількість черепів

Яма 4. З неї походять 36 чоловічих і 13 жіночих черепів. **Чоловіки.** Розвиток м'язового рельєфу чоловічих черепів з розкопу 4 помірний. Надперенісся і надбрівні дуги розвинуті трохи більше ніж помірно (2,2 бала). Серія з четвертого розкопу характеризується брахикранною черепною коробкою, черепний показник дорівнює (81,7) для 33 черепів. З них один доліхокранний (пох. 97), мезокранних одинадцять (33,3%) решта двадцять один — брахікранні. Горизонтальна окружність черепів через краніометричну точку офріон дорівнює великим абсолютним розмірам. За висотно-поздовжнім показником (при вимірюванні черепа від краніометричної точки базіон), чоловічі черепи відносяться до групи ортокранів (помірно високі), за висотно-поперечним — тайпенокранним варіантом (низькі черепи). Вушна висота помірна. Довжина основи черепа виміряні у 27 черепів і відноситься до класу помірних величин (табл. 1). Широтні розміри лобної кістки у цілому помірні. Висота вигину чола помірна (24,3). Сім черепів (262, 184, 63, 68, 75, 37, 64), виокремлюються великим вигином чола (від 26 до 28) і три (5, 11, 101) дуже великим (від 28,7 до 31).

Довжина основи обличчя виміряна на 19 черепах. В середньому вона помірна, на межі з малими категоріями розмірів. Верхня ширина обличчя помірна, однак цей діаметр варіює від дуже малих (93,5 мм у черепа № 46) до дуже великих великих (111,0 мм у черепа № 5). Середня ширина обличчя мала. Вилічний діаметр помірний (134,9 мм). Варіація велика: від 126,0 мм, у черепа № 104 до 138,5 мм. у черепа № 179 (різниця досягає 15,0 мм). Величина середнього квадратичного ухилення в даному випадку менша за стандартну величину — 4,0. По відношенню до поперечного діаметру вилічна ширина помірна. Зустрічаються варіанти з малою, помірною та дуже великою висотою обличчя, дуже малий розмір не зафіксований в четвертому розкопі. Вертикальний фаціоцеребральний показник встановлений у 19 черепів; середня величина помірна — 51,9. Верхньолицевий показник вказує на мезогнатність обличчя. Загальнолицевий індекс лептопрозопний (тонке обличчя).

Орбіти помірної ширини і висоти, за показником (82,6), помірні (мезоконхія). Верхня частина обличчя на рівні краніометричної точки назіон в середньому профільована сильно (133,8°), на нижньому, також спостерігається сильне його профілювання (122,6°). Висота грушоподібного отвору помірних розмірів, а ширина мала. Варіація цих розмірів різна. Висота носа переважно помірна, але трапляються і малі (черепа 61, 75, 97, 185, 261), і великі (черепа 66, 90, 104, 148, 186, 273, і 262). Варіація ширини носа, враховуючи стандартні квадратичні відхилення, трохи менша: у дев'яти черепів — дуже мала (8, 54, 61, 101, 64, 179, 184, 255, 273), мала ширина у дванадцятьох (45, 90, 65, 100, 262, 104, 62, 97, 261, 5, 102, 186). Дуже великі і великі категорії розмірів відсутні. У цілому, в чоловічій серії з четвертого розкопу ніс з показником (44,3) вузький (лепторинія). Форма нижнього краю грушоподібного отвору у семі чоловічих черепів створює передньоносові ямки (25%), у двадцяти одного антропінна (75%). Передньо-носова ость розвинута на (3,7 балів за Брока). Симотичний і дакріальний індекси великі (53,3; 54,6), тому можна говорити про високе перенісся у групі. Кут випинання носових кісток дуже великий (34,0°). Іклові ямки розвинуті помірно (-5,7).

Серія із 13 **жіночих черепів** розстріляних у четвертому розкопі характеризується брахікранною (84,4), помірно високою черепною коробкою за висотно-поздовжнім індексом (74,0) і низькою за висотно-поперечним показником (86,8). Лоб помірної ширини. Обличчя добре профільоване, помірної висоти та ширини. За верхнім лицевим тонке (лептен) і за загально-лицевим показником тонке (лептопрозопія). Орбіти помірної висоти, ніс вузький (лепторинія). Кут випинання носових кісток до рівня профілю обличчя дуже великий (31,6°).

Яма 5. З неї ходять 31 чоловічих і 4 жіночих черепів. **Чоловіча серія** з п'ятого розкопу характеризується помірно брахікранною черепною коробкою, черепний показник дорівнює (80,0) для 29 черепів. Розвиток м'язового рельєфу черепів помірний. Надперенісся і надбрівні дуги також розвинуті помірно. Горизонтальна окружність черепів через краніометричну точку офріон дорівнює великим абсолютним розмірам. Поздовжній діаметр відносяться до категорії середніх величин, поперечний — до великих. Висотно-поздовжній показник помірний — 74,1, що свідчить про ортокранність черепів; висотно-поперечний — дуже середній (92,7), що вказує на помірну висоту черепів — метріокранія. Вушна висота виміряна на дев'ятнадцяти чоловічих черепах і визначена як велика. Лобна кістка має помірну ширину у фронтальному (98,0 мм) і велику у дорсальному відділах (125,9 мм). Відносна ширина лоба, виражена лобно-поперечним показником, і є помірною (66,9). Висота вигину лобної кістки також помірна (24,7). Ширина потилиці велика (114,4 мм).

Верхня ширина обличчя підпадає під категорію середніх величин цієї ознаки (103,8 мм). Виличний діаметр, виміряний на двадцяти двох черепах, помірний (131,6 мм). Верхня висота обличчя середня (70,1 мм), що взагалі характерно для представників європеїдної раси¹¹, як і мезенний верхньолицьовий індекс (53,1). Повна висота обличчя помірна за абсолютними світовими розмірами (122,2). Загально-лицевий індекс (93,4) вказує на вузьке обличчя (лептопрозопія). Орбіти помірної ширини і висоти. Висота орбіт змінюється в межах дуже малих (пох. 44), малих (пох. 45, 16, 36, 32), середніх (пох. 46,35, 20, 38, 12, 43, 7, 34, 15, 1, 29), великих (3, 27,13, 23, 24, 37, 9,) та дуже великих розмірів (пох. 10, 56 та 54) найвищі орбіти у черепа з пох. 56 (38,9 мм), найнижчі у черепа № 44 (31,1 мм). У цілому, за показником (82,0) орбіти середні (Мезоконхія). Ніс за індексом (44,6) вузький (лепторинія). Симотичний (54,4) і дакріальний (54,6) індекси — великі, тому можна говорити про високе перенісся у групі. Кут випинання носових кісток дуже великий (35,6). Іклові ямки розвинуті помірно (-5,5).

Жіноча група із чотирьох черепів п'ятого розкопу характеризується брахікранною (82,0), помірно високою черепною коробкою за висотно-поздовжнім показником і низькою за висотно-поперечним. Лоб широкий, орбіти помірно високі (мезоконхія). Обличчя сильно профільоване, помірної ширини і висоти. Ніс помірної ширини (мезоринія). Кут випинання носових кісток великий.

Описані ознаки визначають чоловічі і жіночі черепи з п'яти розкопів як представників європеїдної раси (західного типу). Особливістю чоловічих і жіночих черепів є різко профільоване обличчя, помірної висоти орбіти, що не

¹¹ *Алексеев В.П.* Избранное. том. 4. — М.: Наука. 2008. — С. 343.

притаманно східним слов'янам, вузький ніс та сильне випинання носових кісток до лінії профілю обличчя.

Оскільки жіночі серії малочисельні, тому до багатовимірного між групового аналізу придатні виявились тільки чоловічі групи.

Міжгруповий багатовимірний аналіз. Для виявлення аналогів володимирських чоловічих серії (розкопи 1–5) серед близьких до сучасності груп, було виконано співставлення вивчених груп з широким колом порівняльних матеріалів XVI–XVIII ст., з території Східної Європи за допомогою канонічного багатовимірного аналізу¹². Використовувалась програма CANON-2,50.

До аналізу залучались: Стайки¹³, Суми¹⁴, Білгород¹⁵; Луцьк-1¹⁶; Луцьк-2¹⁷; Чигирин¹⁸, Київський Михайлівський монастир¹⁹, Вишгород²⁰, Козіно²¹; Ярославль²²; Білоруси, Росіяни, Себеж, Стара Ладога, Українці (східні, південні, центральні та західні) XVIII–XIX ст.²³; Білоруси Полісся XVIII–XIX ст.²⁴;

¹² Дерябин В.Е. Курс лекций по многомерной биометрии для антропологов / В.Е. Дерябин. — М.: МГУ, биологический факультет, 2008. — С. 212–230.

¹³ Потехіна І.Д. Краниометрична характеристика чоловічих черепів з могильника Стайки // Наукова збірка: Історична антропологія України в екологічному контексті. К.: 2013 (у друці).

¹⁴ Білинська Л.І., Долженко Ю.В. Населення Сум другої половини XVII–XVIII ст. за результатами археологічних та антропологічних досліджень пізньосередньовічного цвинтаря // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ–Нікополь, 2013, вип. 22. — С. 208–214.

¹⁵ Безбородых В.И., Долженко Ю.В. Палеоантропология городских жителей Белгорода XVII–XIX вв. «Антропологический форум — Online» (<http://anthropologie.kunstkamera.ru/07/>), у друці.

¹⁶ Бірюліна О., Долженко Ю. Краниологія церкви Луцького Братства XVII–XIX ст. (у друці).

¹⁷ Долженко Ю., Виноградов О. Краниологія похованих у Римо-Католицькому костелі Луцька XVII–XX ст. (у друці).

¹⁸ Рудич Т.О. Антропологічний склад населення м. Чигирин XVI–XVII ст. (за матеріалами козацького цвинтаря) // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Секція I, II. Запоріжжя: 1997. — С. 55–61.

¹⁹ Рудич Т.О. Антропологічні матеріали з розкопок цвинтаря на території Михайлівського Золотоверхого монастиря. — К.: 2008. — Вип. 4. — С. 49–54.

²⁰ Рудич Т.О. Антропологические материалы из раскопок 1991–1996 годов в Вышгороде // Старожитності Вишгородщини // Збірка тез доповідей і повідомлень 13-ої науково-практичної конференції присвяченої «Дню пам'яті Ярослава Мудрого» 24–25 травня 2007 року в м. Вишгород. — Вишг., 2009. — С. 75–79.

²¹ Евтеев А.А. Краниологическая серия XVIII века из некрополя села Козино (Московская обл.): внутригрупповая изменчивость и предварительные результаты межгруппового анализа // Археология Подмосковья. Материалы научного семинара, вып. 7. — М.: 2011 — С. 433–440.

²² Гончарова Н.Н. Формирование антропологического разнообразия средневековых городов: Ярославль, Дмитров, Коломна // Вестник антропологии. Научный альманах. Вып. 19. — М.: 2011. — С. 202–216.

²³ Алексеев В.П. Избранное. Том. 4... — С. 51; 311–336.

Латиші представлені однією серією дослідженою Р.Я. Денисовою: Леймани XVII–XVIII ст.²⁵, а також, трьома групами XVIII–XIX ст. опрацьованими В.П. Алексєєвим: Латиші-1, Латиші-2 та Латиші-3²⁶; Литовці²⁷ XVIII–XIX ст.; Молдовани репрезентовані однією вибіркою XVII–XIX ст. — Варатік²⁸; Євреї з території України (збірна серія), Караїми²⁹.

На першому етапі дослідження, використано 14 краніологічних ознак, які мають найбільшу таксономічну цінність: три основні діаметри черепної коробки, найменша ширина лоба, вилична ширина, верхня висота обличчя, висота і ширина носа, висота і ширина орбіти, кути горизонтального профілювання, симотичний індекс та кут випинання носа.

Перший Канонічний Вектор (61,7% загальної дисперсії) розподіляє чоловічі групи переважно за кутом випинання носових кісток, висотою орбіт, назо-малярним і зигомаксиллярним кутом обличчя, поперечним діаметром черепної коробки та шириною і висотою носа (табл. 3). За КВ I простежується подібність Розкопу 1 з Володимиро-Волинського з додатними значеннями КВ (2,701) до розкопу 2 (2,528). Розкопу 3 як до четвертого (2,100) так і до п'ятого (2,234) розкопів (табл. 4).

Табл. 3.

Коефіцієнти кореляцій I–III Канонічних векторів серед 35 чоловічих груп XIV–XX ст. з території Східної Європи

Ознака	КВ I	КВ II	КВ III
1	2	3	4
1. Поздовжній діаметр	0.408	0.542	0.277
8. Поперечний діаметр	0.695	-0.202	0.225
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	-0.393	-0.077	0.734
9. Найменша ширина лоба	0.273	0.130	-0.059
45. Виличний діаметр	-0.126	-0.166	0.543
48. Верхня висота обличчя	-0.171	0.566	-0.063
55. Висота носа	0.659	0.014	-0.010
54. Ширина носа	-0.661	0.242	0.095
51. Ширина орбіти	0.196	0.838	0.228

²⁴ *Тєгако Л.И., Микулич А.И., Саливон И.И.* Антропология Белорусского Полесья — Минск. 1978. — Наука и техника. — С. 158.

²⁵ *Денисова Р.Я.* Этногенез латышей (по данным краниологии) / Р.Я. Денисова. — Рига.: 1977. — 360 с.

²⁶ *Алексєєв В.П.* Избранное. Том. 4... — С. 226–231.

²⁷ *Алексєєв В.П.* Избранное. Том. 4. — С. 234–235.

²⁸ *Великанова М.С.* Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья / М.С. Великанова. — М.: Наука, 1975. — 141–142 с.

²⁹ *Алексєєв В.П.* Очерк происхождения тюркских народов Восточной Европы в свете данных краниологии. — «Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья», КФАН СССР, Казань, 1971, стр. 248, с. 232–271.

1	2	3	4
52. Висота орбіти	0.854	0.245	0.048
77. Назо-малярний кут	-0.738	0.104	0.197
$\angle Zmg$. Зигмаксиллярний кут	-0.612	-0.204	0.252
SS:SC. Симотичний індекс	-0.024	0.122	-0.712
75(1). \angle Кут випинання носових кісток	0.872	0.049	-0.096
Внесок в загальну дисперсію (%)	61.759	23.883	14.357

I–III Канонічний Вектор

Другий КВ (23,8% загальної дисперсії) розмежовує групи за шириною орбіт, висотою обличчя та поздовжнім діаметром черепної коробки. За КВ II черепа з розкопу один (0,672) проявляють статистичну подібність з Росіянами із (0,576), Білорускою вибіркою (0,685), росіянами із (0,553) та групою з Полтавської обл. — Лютецька (0,566).

Третій КВ (14,3% загальної дисперсії) розмежовує групи за висотним діаметром черепної коробки, симотичним індексом та виличним діаметром. За названим вектором, перший розкоп з від'ємними значеннями (-0,333) подібний з вибіркою із Латвії -2 (-0,353), Росіянами -1 (-0,310) та розкопом 4 у Володимирі (-0,237).

На рис. 1 простежується відмінність чоловічих досліджуваних груп XX ст., з Володимира-Волинського від решти серій з території України, Росії, Латвії, Білорусії за чотирнадцятьма краніометричними ознаками. Виняток становить тальки Литовська збірна група, яка статистично, за трьома КВ (0,947, -1,012, -0,542) слабо подібна до володимирських (табл. 4).

Табл. 4.

Значення Канонічних Векторів в чоловічих серіях

	I КВ	II КВ	III КВ
1	2	3	4
Володимир-1	2.701	0.672	-0.333
Володимир-2	2.528	-0.031	-0.177
Володимир-3	2.129	-0.785	0.057
Володимир-4	2.100	-0.391	-0.237
Володимир-5	2.234	-0.069	0.016
Луцьк-1	0.223	-0.988	1.139
Луцьк-2	0.549	-0.682	0.637
Білгород	-0.038	-0.792	0.527
Суми	-0.089	-0.123	0.281
Лютецька	-0.588	0.566	0.010
Стайки	-1.484	0.053	0.538
Михайлівський монастир у Києві	0.023	-0.125	1.247
Чигирин	-0.230	0.128	1.005

1	2	3	4
Вишгород	-0.327	-0.247	0.439
Білоруси	-0.044	0.685	0.318
Білоруси полісся	-1.134	-1.452	-0.595
Латиші-1	0.328	0.774	-0.144
Латиші-2	-0.010	1.270	-0.353
Латиші-3	-0.458	0.461	0.220
Литовці	0.947	-1.012	-0.542
Росіяни-1	-0.944	0.435	-0.310
Росіяни-2	-0.653	0.553	-0.467
Росіяни-3	-0.013	0.576	0.167
Стара Ладога	-0.754	-0.134	-0.248
Себеж	-0.601	-0.223	-0.249
Українці Східні	-0.665	-0.312	-0.743
Українці Південні	-0.978	-0.924	-0.668
Українці Центр.	-0.299	-0.087	-0.245
Українці Західні	-0.795	1.050	0.005
Варатік	-0.973	0.022	-0.412
Леймани	0.074	1.393	0.441
Козіно	-1.028	-0.840	-0.054
Ярославль	-1.545	0.068	0.428
Євреї	0.344	0.922	-0.714
Караїми	-0.554	-0.430	-1.032

I–III Канонічний вектор

Практично, ми спостерігаємо два краніологічні типи. Перший знаходиться ліворуч у площині 3Д, а другий в правій його частині і складається з Володимирських черепів. Слабка подібність Литовської групи, переважно із Каунаса, пояснюється так, за припущенням Валерія Павловича, в XVIII–XIX ст. литовці не складали більшості населення Каунаса, в якому було багато поляків та євреїв³⁰.

На другому етапі дослідження в канонічному порівняльному аналізі, не використовувались такі важливі краніометричні ознаки як кути горизонтального профілювання обличчя, симотичний індекс та кут випинання носа у зв'язку з тим, що західні антропологи подають до публікації тільки 10 ознак. До названих серій для порівняльному аналізу були додані польські групи: Якшіце³¹, Собор

³⁰ Алексеев В.П. Избранное. Том. 4. — М.: Наука. 2008. — С. 41.

³¹ Piontek J., Iwanek B., Czaplak Z. The crania from modern cemeteries in Jaksice (Kujawsko-Pomorskie Province, Poland) and craniometric relationships among medieval and modern Central European populations. // Studies in Historical Anthropology, vol. 4. — 2004 (2006). — Pp. 123–135.

св. Марії Магдалени, Познань, Варшава³²; Слободжеве, Лекно, Колобжег³³. Також залучена одна Румунська група XVI–XVIII ст. із собору св. Миколая Гіурчі³⁴.

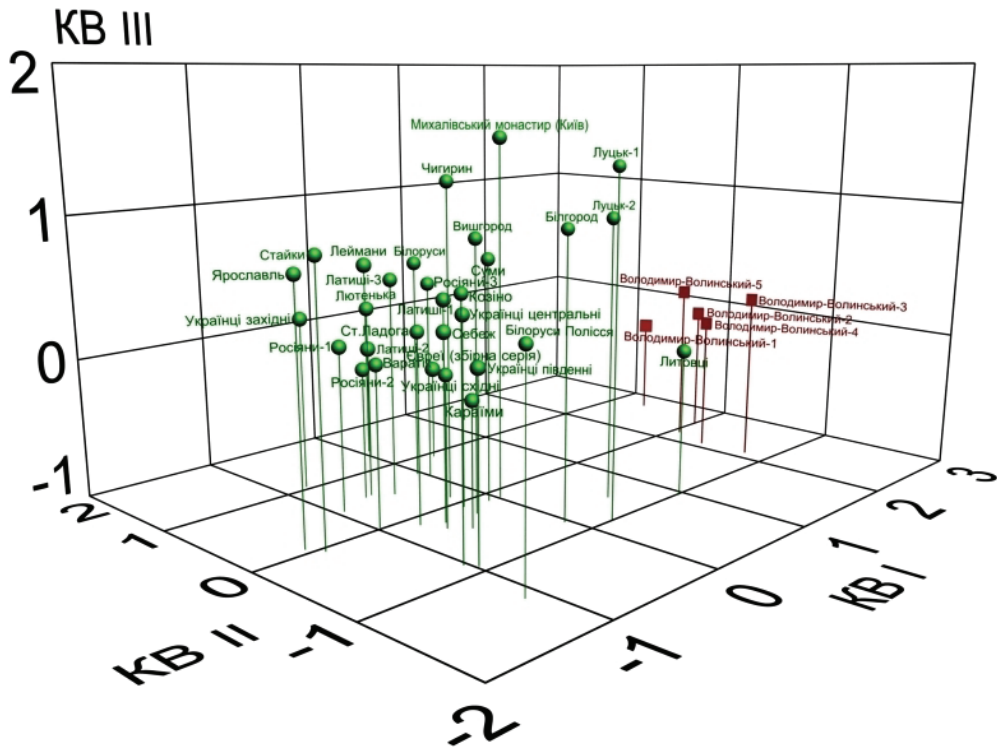

Рис. 1. Результати канонічного аналізу. Співставлення 30 чоловічих груп XVIII–XX ст., з 5-а Володимирськими вибірками за 14-а краніологічними ознаками (Латиші-1 — Дурбе; Латиші-2 — Західні; Латиші-3 — Східні Латиші із Лудзи; Литовці — Каунас та сільське населення початку XX ст., з різних районів Литви).

Перший Канонічний Вектор (43,0% загальної дисперсії) розмежовує групи за верхньою висотою обличчя, висотним діаметром черепної коробки та меншою мірою шириною лоба (табл. 5). За КВ I простежується подібність Розкопу 1

³² Kwiatkowska B., Nowakowski D. Charakterystyka antropologiczna szczatkow kostnych z cmentarza przy kosciele sw. Marii Magdaleny we Wroclawiu (XVI–XVIII w.) // *Biologia i hodowlazwierzat* LX III. 2011, s. 25–43.

³³ Piontek J., Iwanek B., Segeda S. *Antropologia o pochodzeniu slowian*. Monografie instytutu antropologii UAM. Poznan 2008. — S. 156–157.

³⁴ Simalcsik A., Groza V.-M., Simalcsik R.-D. and Miu. G. «Sf. Nicolae-Ciurchi», the medieval necropolis (16–18th centuries) of «sfantul Nicolae-Ciurchi» church from iasi city (Romania): anthropologic data // *Analele Utiinnifice ale Universitatii «Alexandru Ioan Cuza» din Iani*, s. Biologie animală, Tom LVIII, — 2012 — c. 191. — C. 183–194.

із Володимиро-Волинського, що знаходиться з від'ємним значенням вектора (-0,730) до польської групи Якшіце (-0,665) та розкопу 4 (-0,796). Розкоп 2 також отримав від'ємні значення першого вектора (-0,805). Відмічений статистичний зв'язок з польськими серіями із Познані (-0,841), Собору св. Марії Магдалени (-0,894) та розкопу 4 (-0,796). Розкоп 3 за I KB (-1,180) подібний з польською вибіркою із Слободжеви (-1,022), Литовцями (-1,208) та меншою мірою тяжіє до польської групи із Лекно (-1,591). Черепа з розкопу 4 за I KB (-0,796), як ми вже відмітили, подібні з розкопом 2 (-0,805) та польськими черепами із Познані (-0,841). Розкоп 5 за I KB (-0,476) проявляє певну подібність з південними Українцями (-0,482).

Другий KB (36,2% загальної дисперсії) роз'єднує серії за висотою і шириною орбіт та носа. За KB II Розкоп 1 отримав додатні значення (2,335). Найбільша подібність проявилась до розкопу 2 (1,462), а розкоп 2 своєю чергою до польської вибірки із Собору св. Марії Магдалени (1,314) та ями 4 (1,276) і 5 (1,262), які також тяжіють до названої польської вибірки.

Третій KB (20,6% загальної дисперсії) розмежовує групи за поперечним, поздовжнім діаметром черепної коробки та меншою мірою виличним діаметром. За KB III черепа з розкопу 1 отримали додатні значення (0,095). Найбільш подібна група за даною KB — Суми (0,170). Розкоп 2 отримавши додатні значення KB III (0,334) подібний з групою із Вишгорода (0,326), Варатіка (0,282). Розкоп 3 (0,658) подібний з луцькою вибіркою (0,606) польською із Слободжеви (0,553), українською із Чигирини (0,545) та білоруською із Полісся (0,555). Можна відмітити подібність за III KB розкопу 4 (0,487) до Білгорода (0,412), Слободжеве (0,553), Чигирини (0,545). Яма 5 за даним KB (-0,004) більше подібна з українською Східною групою (-0,040), а також вибірки із Варшави (-0,096).

Табл. 5.

Коефіцієнти кореляцій I–III Канонічних векторів серед 42 чоловічих груп XIV–XX ст. з території Західної і Східної Європи

Ознака	KB I	KB II	KB III
1. Поздовжній діаметр	-0.244	0.433	-0.548
8. Поперечний діаметр	-0.148	0.478	0.722
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	0.528	-0.255	0.327
9. Найменша ширина лоба	-0.331	0.109	-0.152
45. Виличний діаметр	0.201	-0.082	0.279
48. Верхня висота обличчя	0.590	0.163	-0.386
55. Висота носа	-0.336	0.539	-0.199
54. Ширина носа	0.216	-0.322	-0.259
51. Ширина орбіти	0.658	0.688	-0.114
52. Висота орбіти	-0.417	0.758	-0.030
Внесок в загальну дисперсію (%)	43.001	36.321	20.678

I–III Канонічний Вектор

Рисунок 2 дає змогу побачити, що чоловічі черепа із розкопів 1-5 за 10-а краніометричними ознаками подібні між собою, а також до них статистично наближається польська група XVI–XVIII ст., із Вроцлава що були поховані у соборі св. Марії Магдалени. Фактично утворилися дві групи. Перша ліворуч, до якої входять всі п'ять розкопів у Володимирі, собор св. Марії Магдалени, Колбжег та Румунська група із собору св. Миколая. Друга група утворилась як із польських серій (Познань, Якшіце, Лекно) так і з росіян, українців, латишів та білорусів. Литовська вибірка найбільш подібна до розкопу 5 і знаходиться на межі між двома групами, які можна спостерігати у площині 3Д.

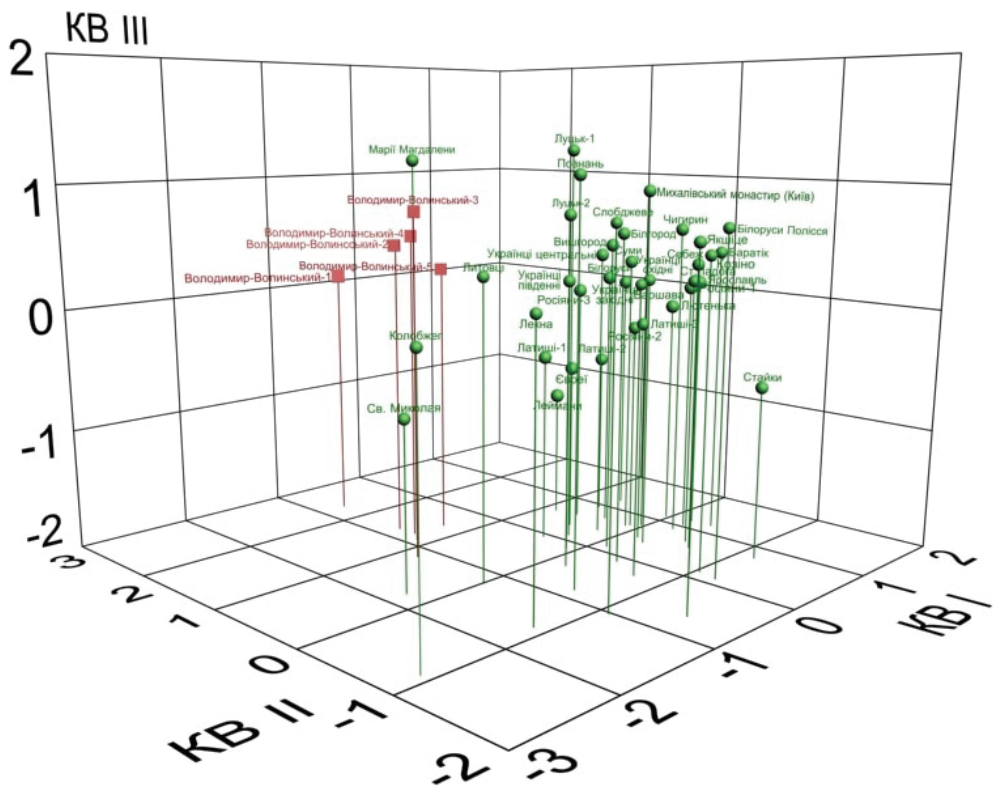

Рис. 2. Результати канонічного аналізу. Співставлення 42 чоловічих груп XVIII–XX ст., з 5-а Володимирськими вибірками за 10-а краніологічними ознаками.

Етнічна краніоскопія. Програма і методика. В цій роботі для характеристики масового ґрунтового поховання, що ймовірно залишили війська НКВС, використовується краніоскопічна програма, яка включає п'ять ознак, уперше досліджених російським антропологом д.і.н. О.Г. Козінцевим³⁵. Шосту ознаку —

³⁵ Козинцев А.Г. Заднескуловая щель как расоразграничительный признак. / А.Г. Козинцев // Вопросы антропологии. — М.: Издательство Московского Университета, 1984. Выпуск 74. — С. 55–61; Козинцев А.Г. Этническая краниоскопия: расовая изменчивость

частоту надорбітних отворів — незалежно один від одного запропонували Й. Додо³⁵ і Т.В. Томашевич³⁶. Для Потиличного індексу, Задньовиличного шва, Підорбітного візерунку типу II, Індексу поперечно-піднебінного шва та Надорбітних отворів дані склалися без урахування статі, для Клиноподного верхньощелепного шва (КВШ) визначалися пів суми чоловічих та жіночих значень. Опрацьовано з розкопу 1 — 128 черепів, розкопу 2 — 139 черепів, розкопу 3 — 23 черепа, розкопу 4 — 112 черепів, розкопу 5 — 56 черепів. У цілому, за данною програмою досліджено 458 черепів з Володимира-Волинського.

З описаних ознак виокремлюються дві: Підорбітний візерунок типу II (ПОВ-II), який є низьким, Індекс поперечно-піднебінного шва (ІППШ) (табл. 6). Що стосується досліджуваних груп у цілому, статевий диморфізм у ній направлений на підвищення значень КВШ в чоловічій частині популяції, де зафіксовано 255 виявів ознаки, на відміну від протилежної статі, де їх 193. Окремо слід зупинитися на Підорбітному візерунку типу II, котрий, як відомо, розподіляє європеїдні популяції на південно- та північноєвропеїдний комплекси³⁷. Отже, комплекс ПОВ-II у серіях Володимир-Волинського, без сумніву, південно європеїдний. Особливо це яскраво показано в розкопі 2, 3 і 5.

Табл. 6.

Частоти краніоскопічних ознак у краніологічних серіях XX ст. Володимир-Волинський та порівняльні дані, %

№ п/п	Серія	Століття	ПІ	ПОВ-II	ЗВШ	КВШ	ІППШ	НО
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Володимир-Волинський — 2011–2012, розкоп 1	XX	9,4 (329)	37,1 (218)	13,2 (256)	54,0 (503)	61,6 (266)	29,8 (342)
2.	Володимир-Волинський — 2012, розкоп 2	XX	10,0 (147)	27,3 (74)	9,5 (115)	45,6 (198)	58,1 (117)	24,6 (203)
3.	Володимир-Волинський — 2013, розкоп 3** — 23 черепа	XX	0,0 (36)	28,5 (35)	5,71 (35)	72,6 (72)	50,0 (34)	30,7 (39)

швов черепа современного человека / А.Г. Козинцев — Л.: 1988: Наука, (Ленинградское отделение). — 165 с.

³⁵ Dodo Y., Ishida H. Incidences of nonmetric cranial variants in several population samples from East Asia and North America / Y. Dodo // JASN. — 1987. — Vol. 95, № 2. — P. 161–177.

³⁶ Томашевич Т.В. Закономерности распределения частот надглазничных каналов черепа человека // Вопросы Антропологии. Вып. 80. — 1988. — С. 119–128.

³⁷ Козинцев А.Г. Этническая краниоскопия... — С. 86.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
4.	Володимир-Волинський — 2013, розкоп 4–112 черепів	XX	13,6 (120)	40,6 (59)	4,8 (124)	44,9 (160)	58,9 (112)	29,9 (204)
5.	Володимир-Волинський — 2013, розкоп 5–56 черепів	XX	12,5 (70)	22,9 (48)	4,4 (68)	50,7 (118)	60,2 (83)	20,8 (96)
6.	Стайки	XVII	25,0 (48)	42,8 (35)	5,7 (35)	34,7 (69)	68,9 (49)	35,4 (44)
7.	Київський Арсенал	XVII– XVIII	7,1 (139)	68,4 (76)	4,4 (86)	30,4 (227)	69,3 (124)	22,7 (163)
8.	Українці (Полтава, Волинь, Харківщина)	XVIII	36,4* (23)	65,9 (41)	2,3 (43)	21,4* (79)	73,8 (42)	33,6* (58)
9.	Поляки	XVIII	26,4 (32)	61,9 (42)	10,0 (50)	28,2 (102)	62,2 (45)	24,7 (47)
10.	Росіяни (Північно-Західні)	XVIII	10,7 (84)	58,3 (309)	6,9 (346)	26,2 (606)	67,7 (341)	32,8* (481)
11.	Стара Ладога (Росіяни)	XVII– XVIII	16,0 (25)	59,8 (102)	7,6 (105)	22,2 (192)	69,9 (103)	37,7 (149)
12.	Себеж (Росіяни)	XVII– XVIII	8,5 (59)	57,5 (207)	6,6 (241)	28,6 (414)	66,8 (238)	30,6 (332)
13.	Литовці	XVI– XVII	2,0 (51)	59,7 (139)	3,8 (157)	37,7 (329)	68,9 (190)	34,4 (343)
14.	Латиші (район Лудзи)	XVIII	5,9 (34)	51,7 (29)	10,7 (75)	40,3 (163)	60,2 (93)	30,3 (131)
15.	Болгари (м. Слівно)	XVIII	0 (14)	28,6 (28)	6,4 (47)	32,5 (81)	71,8 (39)	25,8 (63)
16.	Шведи та Фіни (Західна Фінляндія)	XVIII	5,7 (88)	61,5 (395)	8,5 (364)	25,0 (904)	68,8 (449)	13,1* (32)
17.	Фіни	XVIII	7,5 (106)	63,1 (312)	5,9 (353)	26,1 (745)	71,8 (387)	28,9 (152)
18.	Фіни (Гельсінкі)	XVIII	0 (20)	55,4 (112)	6,5 (77)	22,0 (252)	73,2 (127)	13,1* (32)
19.	Естонці	XVIII	6,7 (15)	58,8 (34)	8,2 (49)	34,3 (69)	86,4 (44)	—
20.	Угорці	XVIII	3,6 (29)	53,3 (45)	8,9 (45)	23,6 (103)	69,8 (43)	—
21.	Куркійокі (Карелія)	XVIII	4,8 (21)	76,3 (76)	4,2 (118)	28,1 (148)	86,3 (120)	28,9 (152)
22.	Вірмени	XVIII	5,9 (34)	39,6 (154)	8,0 (162)	39,8 (324)	83,5 (176)	34,6* (289)
23.	Араби (Сирія, Леданон, Йорданія)	XVIII	8,0 (25)	47,9 (163)	19,5 (174)	22,1 (325)	71,2 (184)	30,6* (273)

Умовні позначення. Тут та далі: ПІ — потиличний індекс, КВІШ — клиноподібний-верхньощелепний шов, ЗВІШ — задньовиличний шов, ПОВ-ІІ — під орбітний візерунок

типу II, IIIШ — індекс поперечного піднебінного шва, НО — надорбітні отвори. В скобках вказано загальна кількість спостережень. *Величини, враховані О.Г. Козінцевим за рівнянням регресії. ** Попередні данні.

Аналіз головних компонент на данному етапі не застосовувався, позаяк за даною методикою досліджено тільки одну польську серію, а єврейських — жодної групи.

Висновки:

1. За даними краніометрії, використовуючи середні дані, канонічний і кластерний багатовимірні аналізи, виявлено подібність чоловічих черепів із всіх п'яти могильних ям у Володимирі-Волинському.
2. Виявлено, що за краніоскопічною ознакою підорбітний візерунок типу II, розстріляні (чоловіки і жінки) належать до південного типу європеїдів (особливо це помітно на черепах з другого, третього і п'ятого розкопу).
3. Простежується подібність чоловічих черепів із п'яти розкопів за 10-а краніометричними ознаками до черепів польської групи XVI–XVIII ст., із Вроцлава, які були поховані у соборі св. Марії Магдалени, а також до Литовської збірної серії, у склад якої увійшли переважно поляки і євреї. Слід відмітити і слабке тяжіння за даними краніометрії всіх п'яти розкопів із Володимира до польських груп Слободжеве, Лекно, Познань та південних Українців.

**КРАНИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАХОРОНЕНИЙ XX в.
ВО ВЛАДИМИРЕ-ВОЛЫНСКОМ ЗА 2013 год**

Юрий Долженко (Лаборант отдела биоархеологии Института археологии
НАН Украины yuriy_dolzhenko@ukr.net)

Алексей Златогорский (Директор ДП «Волинськи старожытности» ДП НИЦ
«Охранная археологическая служба Украины» Института археологии
НАН Украины mr.zlatik@gmail.com)

В статье проведено комплексное изучение черепов из массового захоронения жертв тюрьмы 1940–1941 гг. во Владимире-Волинском. Показано сходство между погибшими в пяти могильных ямах во Владимире-Волинском и некоторую близость их к Литовцам по широкой краниометрической программе, а за краткой — к захоронениям возле собора св. Марии Магдалены города Вроцлава.

Ключевые слова: краниометрия, антропология, археология, Владимир-Волинский.

**CRANIOLOGICALLY STUDY BURIAL OF THE TWENTIETH CENTURY
IN VLADIMIR-VOLYNSKYI FOR 2013**

Yuriy Dolzhenko (Laboratory assistant, Doctoral student Institute of Archaeology of
the National Academy of Sciences of Ukraine, Bioarchaeology Section
yuriy_dolzhenko@ukr.net)

Alexej Zlatogorskij (Director DP OASU „Volyn» Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)

The paper conducted a comprehensive study of the skulls from a mass grave of victims of the prison of 1940–1941. Vladimir-Volynskiy. Shown similarities between the five dead in the grave pits in Vladimir-Volynskiy and some Lithuanians and their closeness to the wide craniometrical program, and for a brief - to the graves near the cathedral of St. Mary Magdalene of Wroclaw.

Keywords: *craniometry, anthropology, archeology, Vladimir-Volynskiy.*